

Повсякдення в'язня в пенітенціарних закладах II Речіпосполитої: вибрані аспекти (за матеріалами Волині та Східної Галичини)*

Анотація. Мета дослідження полягає у спробі вивчити деякі аспекти повсякдення в'язня в пенітенціарних закладах II Речіпосполитої за матеріалами Волині та Східної Галичини, а саме висвітлити питання класифікації ув'язнених, простежити процес потрапляння їх до тюрми та адаптації до нових реалій, порушити проблеми, пов'язані з харчуванням, працею, освітою, релігійними практиками, з'ясувати причини і способи втечі з в'язниці, простежити контакти арештантів із родиною та громадськими організаціями, а також проблеми, пов'язані з постпенітенціарним життям. **Методологія** ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження, у тому числі проблемно-хронологічного, синхронного, діяхронного, порівняльно-історичного та ін. **Наукова новизна.** Уперше у сучасній українській історіографії здійснено спробу дослідити окремі аспекти повсякдення в'язня в пенітенціарних закладах міжвоєнної Польщі за матеріалами Волині та Східної Галичини. **Висновки.** В установах виконання покарань перебували різні категорії ув'язнених, чиє повсякдення – від потрапляння за ґрати й до виходу на свободу – мало регламентований характер. Новоприбулі утримувалися в тимчасових карантинних приміщеннях. В'язні систематично нарікали на якість харчування. Досліджувані тюрми мали шпиталі або стаціонарні амбулаторії. Контингент залучався до трудової діяльності, яка мала виховний та матеріальний ефект. У місцях позбавлення волі засуджені могли здобути елементарну освіту, а також отримували можливості для задоволення релігійних потреб. Окремі ув'язнені з різних причин удавалися до втечі. Спорадичним явищем щоденного життя в'язнів були зустрічі з родичами та друзями. Важливу роль у підготовці особи до звільнення та постпенітенціарного життя відіграла громадська організація «Патронат».

Ключові слова: II Річпосполита, Волинь, Східна Галичина, в'язень, повсякдення, пенітенціарна система.

Поразка Української революції 1917–1921 рр. та складний і суперечливий процес формування повоєнного ладу у Центрально-Східній Європі зумовили входження українських територій до складу відродженої Польщі, яка 11 листопада 1918 р. завершила період 123-річного бездержавного існування. Волинь у кордонах II Речіпосполитої опинилася на підставі Ризького мирного договору від 18 березня 1921 р., а Східна Галичина – за рішенням Ради послів Антанти від 14 березня 1923 р. В адміністративно-територіальному плані ці землі складала чотири воеводства: Львівське, Тернопільське, Станіславівське, Волинське. Із відновленням польської державності розпочалася діяльність, скерована на формування кордонів, владних та адміністративних органів, військових і правоохоронних підрозділів, у тому числі пенітенціарної системи – державного інституту, який забезпечував виконання визначених згідно із законодавством кримінальних покарань¹.

* Підготовка статті стала можливою завдяки дотації Канадського інституту українських студій Альбертського університету з Вічного фонду ім. Олександра й Галини Кулагиних.

¹ Див.: Разиграєв О.В. Генезис пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі (1918–1922 рр.) // Український історичний збірник. – Вип.18. – К., 2015. – С.164–174.

Поступове становлення й утвердження польської пенітенціарної системи на теренах Волині та Східної Галичини тривало від 1918 р. Однак ця проблематика залишається практично невивченою у вітчизняній історіографії. Так, фахівці згадують функціонування відповідних установ переважно в контексті суспільно-політичних процесів у регіоні, водночас фрагментарно торкаючись юридичних і побутових умов перебування в тюрмах в'язнів здебільшого «політичного» характеру. Зокрема деякі аспекти правового становища останніх порушено в монографії І.Гловацького², про в'язницю у Стрию 1918–1939 рр. йдеться у праці краєзнавчого спрямування³. Інформацію про щоденне життя політв'язнів можна почерпнути також зі спогадів осіб, які відбували покарання або перебували під слідством та утримувалися в пенітенціарних закладах⁴.

Польські дослідники у своїх студіях теж оминають питання повсякдення в'язнів Волині та Східної Галичини, звертаючи свою увагу на пенітенціарні заклади інших регіонів країни й загальнодержавний контекст. У монографії американського історика П.Кенні здійснено аналіз становища політв'язнів у світі з середини ХІХ ст. до сучасності й у цьому контексті згадується застосування тортур до такої категорії ув'язнених, у тому числі до одного з керівників Комуністичної партії Західної України на Волині та Східній Галичині – С.Бойка⁵.

Нижче спробуємо дослідити вибрані аспекти повсякдення в'язня в пенітенціарних закладах II Речіпосполитої за матеріалами Волині та Східної Галичини, а саме висвітлити питання класифікації ув'язнених, простежити процес потрапляння їх до тюрми та адаптації до нових реалій, порушити проблеми, пов'язані з харчуванням, працею, освітою, релігійними практиками, з'ясувати причини і способи втечі, простежити контакти в'язнів із родиною та громадськими організаціями, а також проблеми, пов'язані з постпенітенціарним життям⁶.

На початку 1919 р. Польща поширила державну владу на пенітенціарні заклади, які розміщувалися на землях, що внаслідок поділів Речі Посполитої кінця ХVІІІ ст. належали Австро-Угорщині⁷. Однак де-факто у цей час повноваження нової адміністрації торкалися лише західної частини Галичини, оскільки на сході розгорталася польсько-українська війна⁸.

Становлення пенітенціарних закладів на майбутніх східних та північно-східних теренах II Речіпосполитої мало непростий характер і теж було пов'язано з польсько-українською й польсько-більшовицькою війнами, а також іншими збройними конфліктами в регіоні. Підписання в Ризі попереднього перемир'я восени 1920 р. зумовило підпорядкування місцевих в'язниць міністерству юстиції Польщі⁹.

² Гловацький І. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.). – Л., 2003.

³ Мандрик М. Стрийська Бастилія: Історія тюрми в місті Стрию. – Л., 2005.

⁴ Куделя М. Під мурами Луцької тюрми (спогади колишнього в'язня) [Електронний ресурс]: <http://exlibris.org.ua/text/kudela.html>; Мозіль Ю. Записки в'язня Станіславівської тюрми. – Івано-Франківськ, 2012.

⁵ Kenney P. Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World. – New York, 2017.

⁶ З огляду на характер та обсяг публікації, автор порушує лише вибрані аспекти повсякдення в'язня, залишаючи поза детальним розглядом проблеми взаємин ув'язнених у власному середовищі, із тюремною адміністрацією, глибший аналіз політичних і кримінальних арештантів, питання бунтів та конфліктів у тюрмах тощо.

⁷ Dekret z dnia 31 grudnia 1918 r. w przedmiocie objęcia zarządu wymiaru sprawiedliwości w b. zaborze austriackim // Dziennik Praw Państwa Polskiego. – 1918. – №23. – Poz. 76.

⁸ Pawlak K. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939. – Kalisz, 1995. – S.8.

⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 listopada 1920 r. w przedmiocie zniesienia i likwidacji Tymczasowego Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (дальн. – DzURP). – 1920. – №115. – Poz. 762. – S.2028–2030.

Важливим завданням польської влади на Волині та Східній Галичині стало питання врегулювання юридичних засад діяльності пенітенціарних закладів та інтегрування їх в єдину державну систему. Правові основи функціонування в'язниць на колишніх підросійських теренах суттєво різнилися від тих карних закладів, які діяли на землях, що до листопада 1918 р. належали Австро-Угорщині. Так, на Галичині пенітенціарні установи контролювалися судовими органами, натомість на Волині тюрми мали більшу самостійність і підпорядковувалися міністерству юстиції¹⁰.

Ситуацію вдалося розв'язати лише 1928 р. з появою розпоряджень президента Польщі І. Мосціцького щодо організації в'язниць від 7 березня та міністра юстиції від 22 червня того ж року¹¹. Згідно з цими документами, усі відповідні установи¹² держави було підпорядковано міністерству юстиції й розподілено на три класи: першого (більше 450 осіб, із терміном ув'язнення понад 3 роки), другого (150–450, від 1 до 3 років), третього (до 150 в'язнів, до 1 року). Окрім того, існував також поділ в'язниць на «карні» (ті, де утримувалися засуджені особи), «слідчі» (ті, де перебували особи, відносно яких проводилися слідчі дії), «карно-слідчі» (обидві категорії ув'язнених)¹³.

На Волині та Східній Галичині розміщувалися тюрми різних класів, які мали здебільшого карно-слідчий характер. Найбільшими, що належали до I класу, була кримінальна тюрма у Дрогобичі та кримінально-слідчі – у Львові й Луцьку. До II класу належали кримінально-слідчі в'язниці в Ковелі, Кременці, Рівному, Чорткові, Коломиї, Перемишлі, Самборі, Сяноку, Станіславові, Стрию, Тернополі й Золочеві. Дубненська, Острозька, Володимир-Волинська кримінально-слідчі тюрми відносилися до III класу та були найменшими пенітенціарними закладами в регіоні.

У міжвоєнний час львівська тюрма «Бригідки» де-факто мала статус найбільшої на Східній Галичині. Тут були центральний шпиталь, значна кількість майстерень, де працювали ув'язнені, власна аптека, каплиця, спортивний зал, приміщення для навчального процесу. На теренах Волинського воеводства подібними масштабами характеризувалася Луцька тюрма¹⁴.

У в'язницях Волині та Східної Галичини утримувалися різні в'язні: як чоловіки (становили більшість), так і жінки; особи, котрі відбували покарання відповідно до рішення суду, а також ізольовані на період слідчих дій. У віковому зрізі невелику частку ув'язнених становили неповнолітні. Наприклад, у середині грудня 1919 р. в Луцькій тюрмі в'язні розміщувалися такими окремими групами: засуджені, підслідні, жінки, неповнолітні¹⁵.

З огляду на те, що всі особи, котрі відбували покарання в тюрмі, були засуджені відповідно до кримінального кодексу, вони мали статус «кримінального

¹⁰ *Urbański K.* System penitencjarny II Rzeczypospolitej a więźniowie polityczni (na przykładzie województwa kieleckiego). – Kielce, 1997. – S.44.

¹¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa // DzURP. – 1928. – №29. – Poz.272. – S.556; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r. o wykonaniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa // Ibid. – 1928. – №64. – Poz.591. – S.1476.

¹² Виняток становили лише тюрми та ізолятори, які функціонували при окружних судах.

¹³ Див. прим.11.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). – Ф.151. – Оп.1а. – Спр.2215. – Арк.1зв.; *Разиграєв О.В.* Кримінальні та політичні в'язні у львівській тюрмі «Бригідки» у 1918–1939 рр. // Вісник Пенітенціарної асоціації України. – 2019. – №3. – С.20–29; *Його ж.* Луцька в'язниця між двома світовими війнами: становлення, організація, особливості функціонування // Український історичний збірник. – Вип.17. – К., 2014. – С.185–193.

¹⁵ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (далі – LCVA). – F.128. – Ap.1. – Ap.V.14. – P.52.

(карного)» в'язня. Водночас, проаналізувавши зміст нормативних документів міжвоєнної Польщі, в'язнів можна також умовно поділити на дві категорії – кримінальних і політичних. Перші відбували покарання за крадіжку, убивство, розбій тощо. Натомість других було засуджено згідно зі статтями 93, 97 Кримінального кодексу II Речіпосполитої в редакції 1932 р., які стосувалися посягання на незалежність і цілісність держави¹⁶. Аналіз внутрішньої документації в'язниць Волині та Східної Галичини засвідчує, що такого ж поділу дотримувалася їх адміністрація, тим самим не заперечуючи існування у країні політичних в'язнів¹⁷.

Найбільшими групами політичних в'язнів на Волині та Східній Галичині були комуністи й українські націоналісти, а також симпатичні зазначених ідеологій. Ці дві групи намагалися триматися окремо від кримінальників і створювали в тюрмах спеціальні замкнені комуні, що мали свої правила внутрішнього життя. Ці ж групи були найбільш активними впродовж усього міжвоєнного періоду, наполегливо виборюючи особливі умови утримання.

Важливу складову повсякденного життя в'язня на Волині та Східній Галичині міжвоєнного часу становили матеріальні умови перебування в пенітенціарному закладі, від чого залежали комфорт, здоров'я та навіть життя. З огляду на наслідки Першої світової війни, насамперед руйнування тюремних споруд, відбудову та повоєнну економічну кризу, перша половина 1920-х рр. видалася найбільш важким періодом для в'язнів у плані матеріального забезпечення. Особливо критична ситуація спостерігалася в Перемишльській в'язниці у грудні 1918 – першій половині 1919 рр. Запаси продовольства та вугілля практично закінчувалися, що ставило під загрозу саме функціонування цього закладу¹⁸. На початку входження до пенітенціарної системи Польщі Станіславівської й Самбірської в'язниць там теж простежувався гострий дефіцит одягу, білизни¹⁹.

Згідно з рапортом варшавського відділення Червоного Хреста 1919 р., камери у Львівській в'язниці «Бригідки» були чистими, але погано забезпеченими, зокрема бракувало ліжок і ковдр. Багатьом доводилося спати просто на підлозі. Дезінфекційне приміщення мало невелику площу, відчувалися також труднощі із задоволенням гігієнічних потреб ув'язнених²⁰.

Тотальну переповненість тюрем Східної Галичини на початку 1920-х рр. констатувало керівництво Львівського окружного кримінального суду²¹. Усе це зумовлювало погіршення стану здоров'я в'язнів, поширення епідемії тифу, систематичні порушення тюремного режиму, що нерідко призводило до втеч. Окрім того, перебування в одній камері осіб, засуджених за злочини різної тяжкості, гальмувало процес перевиховання і створювало несприятливу атмосферу у середовищі арештантів²². Подібна ситуація спостерігалася також на Волині. Так, 15 січня 1920 р. прокурор при Луцькому окружному суді в листі до прокурора апеляційного суду у Вільні констатував незадовільні матеріальні умови перебування в'язнів у Луцькій тюрмі²³.

¹⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny // DzURP. – 1932. – №60. – Poz.571. – S.1160–1161.

¹⁷ ЦДІАЛ України. – Ф.151. – Оп.1. – Спр.266. – Арк.9.

¹⁸ Там само. – Спр.264. – Арк.17–17 зв.

¹⁹ Там само. – Спр.9. – Арк.43–45; Спр.263. – Арк.50.

²⁰ Rapports de la mission du C.I.C. aux prisonniers de guerre russes en Pologne, Galicie, Ukraine, etc. Mis. 5.5/301àMis.5.5/337. – P.1034à1143 // Архів Львівської установи виконання покарань №19.

²¹ ЦДІАЛ України. – Ф.151. – Оп.1. – Спр.356. – Арк.72–72 зв.

²² Там само. – Арк.80–80 зв.

²³ LCVA. – F.128. – Ap.1. – Ap.V.14. – P.52–53.

Новоприбулі до в'язниць особи – як засуджені, так і підслідні – спочатку перебували у спеціальних карантинних приміщеннях. Наприклад, у Чортківській тюрмі для цього було облаштовано дві камери. Ув'язнені проходили обов'язкові водні процедури, а також у виняткових випадках – дезінфекцію одягу²⁴. Особлива увага на прибулих зверталася під час епідемій тифу²⁵. Спогади про початковий етап перебування в тюрмі Луцька залишив знаний діяч українського національного руху М.Куделя, який 1939 р. провів тут більше двох місяців:

«Переступивши поріг масивної металевої брами, я вперше побачив споруду Луцької тюрми, яка знаходилася [...] в культовій будівлі [...] Згідно з в'язничними правилами, потрапляю в ізоляційну карантинну камеру [...] Потому повели до лазні, зняли скуповджену чуприну, дезінфікували одяг. [...] Після нас у лазню привели постійних в'язнів. [...] Медична комісія прискіпливо обстежувала кожного. В результаті визнано всіх здоровими, тільки в мене виявили страшну, як на той час, хворобу [...] туберкульоз легенів [...] Через це всі сахалися від мене, як від прокаженого. Староста камери, якийсь польський злодій-рецидивіст, з брудною лайкою накинувся на мене, не на жарт кричав, що я приніс жакливу хворобу і хочу нею заразити всю [...] камеру. [...] 15 квітня, на другий день перебування в тюрмі, черговий наглядач [...] викликає мене [...] Заходимо у комірчину, там здаю свій одяг, одягаюся в усе тюремне: білизну, костюм, яломок (берет) – усе з білого міцного фабричного полотна. [...] Кожного дня нас виводили на двогодинну прогулянку»²⁶.

Одним із визначальних чинників, що впливали на якість життя в'язня, було харчування. Упродовж міжвоєнного часу фіксувалися постійні нарікання на його раціон, якість, кількість. Особливо непроста ситуація склалася в перші роки по Великій війні.

Фінансові квоти на харчування в'язнів у Сяноцькій тюрмі, визначені ще австрійськими властями у січні 1918 р., у наступному році не відповідали реальним потребам і вимагали перегляду з огляду на поточну економічну ситуацію²⁷. Траплялися випадки, коли в'язниця отримувала неякісне продовольство, як, наприклад, зіпсуту картоплю²⁸.

У першому кварталі 1919 р. Львівська в'язниця при окружному суді недоотримала від магістрату значну кількість борошна, з якого випікався хліб²⁹. Про раціон в'язня місцевих «Бригідок» у другій половині 1919 р. дізнаємося з рапорту місії Червоного Хреста. Так, сніданок складався з кави і хліба, обід – із м'ясної страви (чотири рази на тиждень) та овочів, вечеряли ув'язнені супом. Бракувало хліба та кухонного начиння³⁰. Прокурор при Луцькому окружному суді в листі до прокурора апеляційного суду у Вільні від 13 жовтня 1919 р., характеризуючи тюрми Західної Волині, зазначав, що питання харчування в'язнів потребує негайного вирішення³¹. У 1921 р. щоденний харчовий раціон у Луцьку складався з хліба, ранішньої кави, борщу або супу на обід та круп'яної юшки на вечерю³².

²⁴ ЦДІАЛ України. – Ф.151. – Оп.1. – Спр.1237. – Арк.33 зв.

²⁵ Там само. – Арк.14.

²⁶ Куделя М. Під мурами Луцької тюрми (спогади колишнього в'язня) [Електронний ресурс]: <http://exlibris.org.ua/text/kudela.html>

²⁷ ЦДІАЛ України. – Ф.151. – Оп.1. – Спр.263. – Арк.56.

²⁸ Там само. – Спр.266. – Арк.3–3 зв.

²⁹ Там само. – Спр.265. – Арк.1–1 зв.

³⁰ Rapports de la mission du C.I.C. aux prisonniers de guerre russes en Pologne, Galicie, Ukraine...

³¹ LCVA. – F.128. – Ар.1. – Ар.V.14. – Р.3.

³² Державний архів Волинської обл. (далі – ДАВО). – Ф.47. – Оп.4. – Спр.19. – Арк.119.

Окрім державного харчування в'язні мали право отримувати їжу від родичів або громадських організацій. Нерідко величина порції та її регулярність залежали від доброї волі керівництва тюрми. На думку міністерства юстиції, така ситуація викликала незадоволення у частини в'язнів, а також справляла «деморалізуючий вплив на загальний уклад тюремного життя». Тож 14 лютого 1922 р. з'явився циркуляр №496, який отримав і начальник Луцької тюрми. Згідно з цим нормативно-правовим актом, в'язні мали право відмовитися від державного харчування, перейшовши на забезпечення власним коштом із періодичністю тричі на день. Такий обід міг складатися з двох страв: супу та м'яса (або риби) з овочами і хлібом. Сніданок та вечеря обмежувалися однією стравою і хлібом³³. Станом на травень 1922 р. в кухні Луцької тюрми зберігалися такі продовольчі запаси, як хліб, борошно, картопля, сало, горох, каша, буряки, перець, оцет, цибуля, сіль, кава та ін.³⁴

Часто перебування у в'язниці значно погіршувало здоров'я ув'язненого, крім того, окремі особи потрапляли до тюрми, маючи хронічні захворювання або будучи носіями небезпечних інфекційних хвороб – усе це відводило тюремній медицині важливе значення. Практично кожна в'язниця досліджуваного регіону мала шпиталь або амбулаторію з відповідним персоналом. У березні 1926 р. оновлений шпиталь у Луцьку налічував 60 ліжок, операційну, амбулаторію, аптеку та ванну кімнату. Заклад надавав допомогу хворим в'язням із різних пенітенціарних установ Волинського воєводства³⁵. Центральний в'язничний шпиталь у львівських «Бригідках» розпочав роботу восени 1926 р. та приймав на лікування в'язнів обох статей з усіх тюрем Східної Галичини³⁶.

У перші роки існування II Речіпосполитої тиф становив серйозну загрозу життю в'язнів Волині та Східної Галичини. Зокрема у травні 1919 р. у Сяноцькій в'язниці було виявлено кілька фактів захворювання на плямистий тиф³⁷. Наприкінці 1922 – на початку 1923 рр. подібна ситуація спостерігалася у Золочівській і Тернопільській тюрмах³⁸.

Не всі в'язні пенітенціарних закладів досліджуваного регіону були задоволені рівнем медичного забезпечення. Так, 29 травня 1926 р. К.Хлапук звернувся до керівника Луцької тюрми з листом: «Я, нижче підписаний, прошу пана начальника провести дохідження (розслідування – *О.Р.*) в справі негативного відношення до своїх обов'язків фельдшера в'язничної амбулаторії. Почуваючи себе хворим, звернувся [...] фельдшер мені відмовив [...] залишивши мене на цілу добу без лікарської допомоги»³⁹. Сам фельдшер у пояснювальній записці від 30 травня зазначав, що жодної хвороби у К.Хлапука не виявив⁴⁰. Ю.Мозіль, який у першій половині 1930-х рр. утримувався у Станіславівській в'язниці, у спогадах так описував місцевий шпиталь: «Хворих тут ніхто нічим не лікував. Вони були щасливі, коли не тиснулися в спільних багатолюдних кімнатах або не нудьгували самотою в одиночках. Тут і ліжко окреме, і постіль біла, і харч кращий. Словом, тут спочинок. Тому і хворий на ногу радів спокоем, хоч і терпів немалі болі»⁴¹. 5 лютого 1937 р. в'язні Луцької тюрми скаржилися на погане лікування прокуророві місцевого окружного суду⁴².

³³ Там само. – Спр.3. – Арк.7–7 зв.

³⁴ Там само. – Спр.81. – Арк.48.

³⁵ Przegląd Więziennictwa Polskiego. – 1926. – №5(12). – S.14.

³⁶ ЦДІАЛ України. – Ф.151. – Оп.1а. – Спр.2356. – Арк.4–6.

³⁷ Там само. – Оп.1. – Спр.262. – Арк.1–1зв.

³⁸ Там само. – Спр.1028. – Арк.10, 38.

³⁹ ДАВО. – Ф.47. – Оп.4. – Спр.1261. – Арк.6.

⁴⁰ Там само. – Арк.7.

⁴¹ Мозіль Ю. Записки в'язня Станіславівської тюрми. – С.11.

⁴² ДАВО. – Ф.47. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.4.

Повсякдення в'язня включало трудову діяльність, яка, з одного боку, містила виховний компонент, а з іншого – була економічно вигідною для самого засудженого та адміністрації тюрми. На початку 1920-х рр. у Станіславові в'язні працювали у столярській і швейній майстернях⁴³. При Луцькій тюрмі, попри відсутність належної кількості ремісничого приладдя, функціонувала кузня, слюсарна, столярська майстерні, де працювали в'язні на забезпечення потреб господарства пенітенціарного закладу⁴⁴. Особи, які відбували в Луцьку покарання за незначні злочини, залучалися до трудової діяльності в місцевих державних установах. Станом на 1921 р. за виконання такої роботи з бюджету Луцького повітового староства вони щоденно отримували 35 польських марок. Водночас державні видатки на одноденне утримання одного в'язня становили 19 польських марок⁴⁵. На початку січня 1934 р. відділ праці в'язнів Луцької тюрми налічував 25 осіб – столярів, шевців, ковалів⁴⁶.

У 1923 р. міністерство юстиції критикувало слабе залучення в'язнів Східної Галичини до виконання різного роду фахових робіт. Особливо занедбаними були відділи праці у в'язницях, підвідомчих Перемишльському, Золочівському, Тернопільському, Сяноцькому та Коломийському окружним судам⁴⁷. Це пояснювалося слабкою матеріальною базою місцевих пенітенціарних закладів. Зокрема бракувало як відповідних приміщень, так і спеціального устаткування. Крім того, фаховий рівень в'язнів теж був на низькому рівні. Тож керівництво галицьких тюрем охоче використовувало працю в'язнів поза стінами установ – на так званих «зовнішніх роботах»⁴⁸. Міністерство юстиції, поза наданням пріоритету розвитку відділів праці у в'язницях, змушене було дати згоду на залучення в'язнів до такого виду робіт⁴⁹.

Для окремих в'язнів перебування в тюрмі ставало доброю нагодою подолати неписьменність, а також здобути базові знання з математики, історії, географії тощо. Водночас в'язниця не була привабливим місцем роботи для педагогів. Голова кураторії Львівського шкільного округу у циркулярі від 20 квітня 1921 р. зазначав, що вчителі в окремих місцевостях Східної Галичини відмовляються працювати:

«Приймаючи до відома цей сумний факт, рекомендую всім шкільним повітовим радам заапетлювати до громадянських обов'язків учителів і звернути їхню увагу на необхідність, особливо в поточний час, співпраці з судами в напрямі піднесення моральності населення, падіння якої було зумовлене довготривалою війною. Нерідко причиною правопорушення або злочину виступає низький освітній рівень, а тому справою вихователів та школи є акумуляція всіх сил задля запобігання й викоринення зла, сіяння здорового зерна правди та чесноти [...] у в'язнів. Праця на цій ниві буде зарахована вчительству як велика заслуга у справі відбудови й відродження Польської держави»⁵⁰.

На початку 1920-х рр. у Станіславівській тюрмі освітні послуги не надавалися у зв'язку з відсутністю вчителя і шкільного приладдя. В'язниця не мала й бібліотеки, яка загинула під час воєнних дій. 10 жовтня 1922 р. у львівських «Бригідках»

⁴³ Державний архів Івано-Франківської обл. – Ф.67. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.1–2.

⁴⁴ ДАВО. – Ф.47. – Оп.4. – Спр.19. – Арк.119–119 зв.

⁴⁵ Там само. – Арк.111–111 зв.

⁴⁶ Там само. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.8–10.

⁴⁷ ЦДІАЛ України. – Ф.151. – Оп.1. – Спр.1244. – Арк.4.

⁴⁸ Там само. – Арк.3 зв.

⁴⁹ Там само. – Арк.5.

⁵⁰ Там само. – Спр.323. – Арк.2.

розпочався навчальний курс для неписьменних в'язнів⁵¹. Організаційно учнів поділили на три відділення: у перших двох навчалися чоловіки (по 24 особи), третє призначалося для жінок. Шкільне приладдя надав Львівський шкільний кураторій⁵².

У 1930-х рр. справа з освітніми послугами у в'язницях досліджуваного регіону значно поліпилася. Так, упродовж 1934–1935 рр. у Луцькій тюремній школі за підтримки громадської організації допомоги ув'язненим «Патронат» навчалися 65 осіб. Водночас було започатковано піврічні курси крою та шиття для жінок, проводилися заняття зі сфери сільського господарства⁵³. Більшість тюрем Волині та Східної Галичини у цей час уже мали бібліотеки, які допомагали в навчальному процесі та сприяли самоосвіті.

Релігійне життя в'язня міжвоєнної Польщі, становлячи інтегральну частину його повсякдення, гарантувалося державою⁵⁴. У тюрмах Волині та Східної Галичини утримувалися представники різних конфесій, зокрема римо- і греко-католицької, православної, юдейської, євангелістської тощо. Як правило, кожна в'язниця мала каплицю або приміщення для богослужіння, а також римо-католицького капелана, котрий працював на постійній основі. За потреби залучалися також душпастирі інших віровизнань. Однак ув'язнені римо-католики, з огляду на статус цієї церкви в державі, мали привілейоване становище⁵⁵.

Римо-католицький, православний і греко-католицький капелани виконували свої обов'язки на контрактній основі. Їхня заробітна плата різнилася залежно від конкретного пенітенціарного закладу та обсягу покладених обов'язків. Серед обов'язків душпастира, окрім проведення обрядів, можна відзначити звершення богослужінь по неділях та в релігійні, державні свята, відвідування в'язнів у камерах, регулярне ведення розмов на духовні теми, викладання релігії в тюремній школі. Богослужіння мали відбуватись у в'язничній каплиці або спеціально відведеному для цього приміщенні⁵⁶.

Духівники різних віровизнань за попередньою згодою начальника тюрми мали право відвідувати в'язнів у камерах. Водночас у розмовах заборонялося порушувати будь-які інші, окрім морально-релігійних, теми. Душпастири також були зобов'язані виголошувати духовні промови під час недільних і святкових богослужінь, проводити реколекції⁵⁷ та сповіді у великодні дні, здійснювати таїнство хрещення у випадку народження дитини в тюрмі⁵⁸. Так, у серпні 1927 р. львівські «Бригідки» відвідав греко-католицький митрополит Андрей (Шептицький). Огляд в'язниці розпочався із зустрічі з її начальником Ю.Маєвським. Далі владика відслужив літургію у в'язничній каплиці, причащав та сповідав присутніх на богослужінні, виголосив капеланську проповідь, опісля оглянув тюрму й ознайомився з умовами перебування там засуджених⁵⁹.

⁵¹ Там само. – Оп.1а. – Спр.636. – Арк.126.

⁵² Там само. – Арк.105, 122.

⁵³ *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. – 1935. – №8(29). – S.12.

⁵⁴ *Pawlak K. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939*. – S.93–95.

⁵⁵ *Разиграєв О.В.* Задоволення релігійних потреб у пенітенціарних закладах Волині та Східної Галичини в умовах міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.) // *Scriptorium nostrum*. – Вип.1(10). – Херсон, 2018. – С.219–234.

⁵⁶ *Razyhrayev O.* Działalność kapelanów rzymsko- i grekokatolickich w więzieniach Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym // *Rocznik Skrzatuski*. – T.VII. – 2019. – S.211–224; *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 kwietnia 1926 r. o zaspakajaniu potrzeb religijnych więźniów i o działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach* // *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości*. – 1926. – №9. – Poz.10.

⁵⁷ Реколекція (від лат. «recolligere» – «наново збирати») – кількадечний період духовного відновлення через молитву та сповідь.

⁵⁸ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 kwietnia 1926 r. o zaspakajaniu potrzeb...* – Poz.10.

⁵⁹ ЦДАЛ України. – Ф.151. – Оп.1а. – Спр.1943. – Арк.6.

У пенітенціарних закладах Волині та Східної Галичини особлива роль відводилася відзначенню найголовніших християнських свят – Великодня й Різдва Христового. У різдвяний період 1934 р. за участі ченців-домініканців у Чортківській в'язниці відбулися реколекції, а на третій день свята в'язні зіграли аматорську виставу⁶⁰. У грудні 1937 р. в Луцькій тюрмі у заходах із нагоди Різдва за західним обрядом узяли участь 150 осіб⁶¹. Також реколекції для ув'язнених римо- та греко-католицького віросповідань відбувалися у львівських «Бригідках» напередодні Великодня 1934 р. Їх провели тюремні капелани Ф.Командер і Б.Ліпський. Загалом 200 в'язнів-християн обох обрядів звершили таїнство сповіді. Урочисту літургію очолив єпископ Є.Базяк⁶².

Небажання окремих в'язнів відбувати покарання, накладене судовою владою відповідно до закону, або перебувати в тюрмі на період слідчих дій спонукало їх до втеч. Найлегшою була втеча під час виконання різного роду робіт, які нерідко проводилися поза межами в'язниці. Набагато складніше було втекти з камери або інших приміщень тюрми. Так, упродовж серпня – вересня 1923 р. в Перемишлі під час виконання різнопланових робіт здійснили втечу 6 в'язнів. 5 жовтня того ж року керівник поліції Львівського воєводства В.Вічинський із цього приводу зазначав: «Із надісланих до державної поліції повідомлень від адміністрації в'язниці в Перемишлі про втечі в'язнів, поліція зробила висновок, що втечі такі дуже часто повторюються; характерна та обставина, що в'язні втікають під час виконання зовнішніх робіт, на які призначають також небезпечних осіб, котрі відбувають кількарічне покарання за тяжкі злочини»⁶³.

Джерела фіксують також втечі в'язнів безпосередньо з тюремних приміщень. У ніч із 14 на 15 січня 1923 р., перепилявши ґрати в камері спробу втечі (втім невдалу) із Самбірської в'язниці здійснили Я.Байгер і К.Комішак, які перебували тут на час слідства⁶⁴. 6 лютого з тієї ж тюрми втік А.Матвейко, котрий відбував 12-річний термін за вбивство, поєднане з пограбуванням. Утечу було здійснено після виконання робіт у ткацькій майстерні, де працював в'язень⁶⁵.

Одним із поширених способів втечі було несанкціоноване залишення медзакладу поза межами тюрми під час лікування. У 1922 р. із Золочівського шпиталю втік О.Шаркевич (причому це була вже його друга втеча з лікарні). Провину у цій справі судова влада поклала на керівництво в'язниці, позаяк останнє не забезпечило надійну охорону хворого⁶⁶.

Наприкінці жовтня 1926 р. одна з центральних польських газет «Ранковий кур'єр» опублікувала замітку під назвою «Небезпечний бандит сьомий раз утік, розпилявши ґрати», де повідомлялося, що один із найнебезпечніших правопорушників 40-річний рецидивіст Т.Федак, який спеціалізувався на залізничних крадіжках, утік із тюрми в Луцьку, розпилявши грубі віконні ґрати. За інформацією кореспондента, ця втеча спричинила серед місцевого населення значний резонанс. Матеріал викликав незадоволення тодішнього начальника Луцької тюрми А.Генелі, який у своєму листі до редакції назвав опубліковану інформацію «неточною та запізнілою», вимагаючи її спростування⁶⁷.

⁶⁰ Przegląd Więziennictwa Polskiego. – 1935. – №2(23). – S.12.

⁶¹ ДАВО. – Ф.47. – Оп.4. – Спр.1771. – Арк.102–104.

⁶² Przegląd Więziennictwa Polskiego. – 1934. – №6(15). – S.8.

⁶³ ЦДІАЛ України. – Ф.151. – Оп.1. – Спр.1247. – Арк.64.

⁶⁴ Там само. – Спр.1246. – Арк.10.

⁶⁵ Там само. – Арк.4–4 зв.

⁶⁶ Там само. – Спр.1028. – Арк.12.

⁶⁷ ДАВО. – Ф.47. – Оп.4. – Спр.1255. – Арк.165–165 зв.

Особи, котрі з різних причин перебували в місцях позбавлення волі, мали право на побачення з родичами або близькими людьми. Завдяки таким зустрічам в'язні могли отримувати інформацію про події на волі, додатковий одяг і продукти харчування. Згідно з рапортом місії варшавського відділення Червоного Хреста, представник якої 8 вересня 1919 р. побував у львівській тюрмі «Бригідки», в'язнів один раз на тиждень, у четвер із 16-ї до 19-ї год., могли провідувати родичі. Натомість адвокати мали право на зустріч двічі на тиждень – у понеділок і п'ятницю з 16-ї до 18-ї год.⁶⁸

Після відбуття покарання арештанти залишали пенітенціарний заклад. Однак нерідко траплялося так, що дехто не мав грошей навіть на придбання квитків додому. У таких випадках звільнені могли розраховувати на допомогу від загальнопольського товариства «Патронат»⁶⁹, мета якого полягала насамперед у підтримці матеріального й морального стану в'язнів, перевихованні, освіті, трудовому навчанні неповнолітніх, наданні допомоги тим, хто звільнявся, підтримці родин арештантів⁷⁰. На теренах Волині та Східної Галичини філії «Патронату» діяли в Бережанах, Дубні, Коломиї, Ковелі, Кременці, Луцьку, Острозі, Володимирі, Золочеві та ін.⁷¹

«Патронат» був чи не єдиною організацією, яка намагалася допомогти адаптувати людину до реалій позатюреного життя. У середині 1920-х рр. відділення товариства при Луцькій в'язниці займалося забезпеченням одягом колишніх ув'язнених, покриттям транспортних витрат на повернення додому, допомогою в пошуках роботи тощо. Окрім того, воно контактувало зі слідчими та прокурорськими органами щодо прискорення розгляду справ або зміни запобіжного заходу, сприяло достроковому звільненню. Водночас «Патронат» планував облаштувати майстерню з виготовлення кошиків, де могли б працювати звільнені з в'язниці⁷². У 1936 р. луцьке й золочівське відділення товариства швидко відгукнулися на рекомендацію центрального правління у Варшаві щодо налагодження тісних взаємин із воеводськими осередками Бюро фонду праці щодо пошуку роботи для колишніх в'язнів⁷³.

Зафіксовано випадки опіки над в'язнями представників інших громадських організацій. Так, наприклад, станом на 1926 р. жінкам, які залишали межі тюрми «Бригідки» без засобів до існування, надавали допомогу львівські Об'єднання християнських товариств, Товариство допомоги жінкам⁷⁴. Політичні в'язні, залежно від ідеологічного спрямування, отримували сприяння від власних організаційно-партійних структур, часто нелегальних.

Отже в пенітенціарних закладах Волині та Східної Галичини утримувалися різні категорії ув'язнених (чоловіки й жінки, засуджені, а також підслідні, політичні або кримінальні), чиє повсякдення від потраплення за ґрати до виходу з тюремних мурів мало регламентований характер і визначалося відповідними нормативно-правовими документами. Мотиви ув'язнення могли бути як політичними, так і кримінальними (втім відповідно до чинних правових норм усі засуджені мали

⁶⁸ Rapports de la mission du C.I.C. aux prisonniers de guerre russes en Pologne, Galicie, Ukraine...

⁶⁹ Разиграєв О.В. Діяльність тюремних «патронатів» на Волині та Східній Галичині в контексті пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої // Український історичний збірник. – Вип.20. – К., 2018. – С.146–157.

⁷⁰ Neymark E. Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną // Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928 / Pod red. Z. Bugajskiego. – Warszawa, 1929. – S.225.

⁷¹ Ibid. – S.226.

⁷² Przegląd Więziennictwa Polskiego. – 1926. – №5(12). – S.15.

⁷³ Дзяржаўны архіў Брасцкай вобласці. – Ф.2043. – Оп.1. – Спр.336. – Л.2–3.

⁷⁴ ЦДДАЛ України. – Ф.151. – Оп.1. – Спр.1822. – Арк.1–6.

статус кримінальних злочинців). Установлено, що новоприбулих в'язнів утримували у спеціальних карантинних приміщеннях, де вони проходили обов'язкові водні процедури, а за потреби й дезінфекцію (це було надто важливим з огляду на поширення тифу та інших небезпечних інфекційних захворювань). У досліджуваній період арештанти скаржилися на якість і кількість продуктів харчування, що особливо давалося взнаки в повоєнний час та період світової економічної кризи. Нерідко перебування в пенітенціарних закладах негативно позначалося на здоров'ї позбавлених волі осіб, що зумовлювало потребу в медичних послугах. Галицькі й волинські в'язниці мали тюремні шпиталі або стаціонарні медпункти. За неможливості отримати фахову допомогу у стінах тюрми, в'язень мав право на відповідні послуги в лікарнях загального типу. Під час відбуття покарання ув'язнених залучали до трудової діяльності, у тюрмах функціонували спеціальні відділи праці. Виконання певної роботи, окрім перевиховного ефекту, приносило матеріальну користь самому в'язневі. Однак у зв'язку з матеріальними та кадровими труднощами робота майстерень стикалася з рядом проблем. Перебуваючи в місцях позбавлення волі, арештанти мали можливість здобути елементарну освіту, адже лєвова частка їх були неписьменними. Крім того, ув'язненим різних конфесій (зокрема греко- та римо-католицької, православної, юдейської, євангелістської) було доступне задоволення релігійних потреб. Не всі в'язні збиралися сумлінно відбувати призначене їм покарання у в'язницях, тож удавалися до втеч, які часто здійснювалися під час робочого процесу поза тюремними мурами. Джерела фіксують також утечі безпосередньо зі споруд в'язниць і цивільних шпиталів. Нечастим явищем щоденного життя в'язнів були зустрічі з родичами та друзями, котрі дозволяли дізнатися про події на волі, а також існувала можливість дещо поліпшити матеріальну ситуацію. Важливу роль у підготовці людини до посттюремного життя відігравала загальнодержавна організація «Патронат». Окрім базової фінансової та правової підтримки, її відділення допомагали з працевлаштуванням.

REFERENCES

1. Hlovatskyi, I. (2003). *Ukrainski advokaty u politychnykh sudovykh protsesakh u Skhidni Halychyni (1921–1939 rr.)*. Lviv: Triada Plus. [in Ukrainian].
2. Kenney, P. (2017). *Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World*. New York: Oxford University Press.
3. Kudelia, M. (2001). *Pod muramy Lutskoj tiumry (spohady kolyshnoho viaznia)*. Retrieved from: <http://exlibris.org.ua/text/kudela.html> [in Ukrainian].
4. Mandryk, M. (2005). *Stryiska Bastylia: Istoriia tiumry v misti Stryiu*. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
5. Mozil, Yu. (2012). *Zapysky viaznia Stanyslavivskoi tiumry*. Ivano-Frankivsk: Liteia-NV. [in Ukrainian].
6. Pawlak, K. (1995). *Więziennictwo polskie w latach 1918–1939*. Kalisz: Centralny Ośrodek Szkolenia Szużby Więziennej. [in Polish].
7. Razyhrayev, O. (2014). *Lutska viaznytsia mizh dvoma svitovymi viinamy: stanovlennia, orhanizatsiia, osoblyvosti funktsionuvannia*. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 17, 185–193. [in Ukrainian].
8. Razyhrayev, O. (2015). *Henezys penitentsiarnoi systemy mizhvoiennoi Polshchi (1918–1922 rr.)*. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 18, 164–174. [in Ukrainian].
9. Razyhrayev, O. (2018). *Zadovolennia relihiinykh potreb u penitentsiarnykh zakladakh Volyni ta Skhidnoi Halychyny v umovax mizhvoiennoi Polshchi (1918–1939 rr.)*. *Scriptorium nostrum*, 1(10), 219–234. [in Ukrainian].
10. Razyhrayev, O. (2018). *Dialnist tiuremykh «patronativ» na Volyni ta Skhidni Halychyni v konteksti penitentsiarnoi systemy Druhoi Rechi Pospolytoi*. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 20, 146–157. [in Ukrainian].
11. Razyhrayev, O. (2019). *Działalność kapelanów rzymsko- i grekokatolickich w więzieniach Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym*. *Rocznik Skrzatuski*, 7, 211–224. [in Polish].
12. Razyhrayev, O. (2019). *Kryminalni ta politychni viazni u lvivskii tiumri «Bryhidky» u 1918–1939 rr.* *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, 3, 20–29. [in Ukrainian].
13. Urbański, K. (1997). *System penitencjarny II Rzeczypospolitej a więźniowie polityczni (na przykładzie województwa kieleckiego)*. Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe. [in Polish].

Oleh Razyhrayev

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
Docent at Department of World History,
Lesia Ukrainka Eastern European National University
(Lutsk, Ukraine), razygraev@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0480-6936>

Everyday Life in Penitentiary Institutions of Second Polish Republic: Selected Aspects (On the Materials of Volyn and Eastern Halychyna)

Abstract. The purpose of the research is to try to study selected aspects of the prisoner's daily life at Second Polish Republic (based on the materials of Volyn and Eastern Halychyna): to clarify the issue of classification of prisoners, to trace their incarceration and adaptation to new realities, to explore problems related to the nutrition, work, education and religious practices of prisoners, to find out the causes and methods of escape from prison, to trace the contacts of prisoners with families and public organizations, to trace after prison life. **The research methodology** is based on the use of general scientific and specially historical research methods, including problem-chronological, synchronous, diachronic, comparative-historical and other. **The scientific novelty** is that the author for the first time in modern Ukrainian historiography made an attempt to research selected aspects of the prisoner's daily life at Second Polish Republic (based on the materials of Volyn and Eastern Halychyna). **Conclusions.** Volyn and Eastern Halychyna penal centers had different categories of prisoners, who had regulated everyday life from entering the prison and to release from prison. Newcomers were in some special temporary quarantine areas. Prisoners systematically complained about nutrition. The prisons had hospitals or inpatient clinics. Prisoners were involved in labor activities that had an educational and material effect. In prisons convicts could receive elementary education and were able to satisfy their religious needs. Some inmates for various reasons resorted to shoots. Meetings with relatives and friends were a sporadic phenomenon in the daily life of prisoners. An important role in preparing prisoners for their release and post-prison life was played by the NGO "Patronat".

Keywords: Second Polish Republic, Volyn, Eastern Halychyna, prisoner, everyday life, penitentiary system.